

فراز و فرودهای شعر کودک و شعر نوجوان ایران در سه دهه پس از انقلاب

مهدی حجوانی^۱

استادیار پژوهش هنر دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر

(از ص ۸۱ تا ۱۰۰)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۱۲/۹، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۶/۳۰

چکیده

نویسنده در مقاله حاضر وضعیت شعر کودک و شعر نوجوان ایران را در سه دهه پس از انقلاب توصیف و تحلیل می‌کند. محور برخی از پرسش‌ها، جریان‌های شعری، مختصات هر جریان، شرایط اجتماعی، شاعران مهم‌تر و شاعران جهت‌دهنده است و چارچوب آن نظری، تاریخی، توصیفی و تحلیلی است. این مقاله نخستین اثری است که به این شکل به جریان‌ها، آثار و شاعران سه دهه پرداخته است. بررسی برخی از مختصات دهه شصت (انقلاب و دفاع مقدس، رشد تألیف، تجربه‌گرایی، غم غربت روستا، غیبت نقد، رواج بیشتر شعر کودک در مقایسه با شعر نوجوان)، هفتاد (ورود مضمون صلح و میهن، رواج بیشتر ترانه، کاهش تجربه‌گرایی و رواج بیشتر نقد و نظریه، انشعاب در میان شاعران) و هشتاد (سنت‌گرایی، فردیت، تأثیرپذیری از ترجمه‌ها، تعریف جدید از شعر کودک و مخاطب، رواج طنز، توجه به اشیا در برابر مفاهیم) نشان می‌دهد شعر کودک و شعر نوجوان، در این دوران سه جریان متفاوت شعری با مختصاتی نسبتاً مشخص را تجربه کرده است. این نوع ادبی، هم فراز و فرود داشته، هم از شرایط اجتماعی تأثیر گرفته و هم در مجموع، حرکتی رو به جلو داشته است.

واژه‌های کلیدی: شعر، کودک، نوجوان، ادبیات، ایران، انقلاب.

۱ - مقدمه

موضوع مقاله حاضر ارائه پیشینه‌ای توصیفی-تحلیلی از وضعیت شعر کودک و شعر نوجوان ایران در سه دهه پس از انقلاب با توجه به جریان‌های شعری، مختصات هر جریان، گرایش‌های ادبی، شرایط اجتماعی، شاعران مهم‌تر و شاعران جهت‌دهنده در هر جریان است.

پرسش‌های مقاله به این شرح‌اند:

- در این مقطع سی ساله، کدام جریان‌های شعری ظهور کرده‌اند؟
- گرایش‌های شعری در هر مقطع چه بوده است؟
- تأثیر شرایط اجتماعی بر جریان‌های شعری چه بوده است؟
- در هر برهه، کدام شاعران یا منتقدان، جهت‌دهنده بوده‌اند؟
- پیشرفت‌ها و مشکلات کدام‌اند؟

روش تحقیق در این مقاله تاریخی، توصیفی و تحلیلی و روش گردآوری منابع، کتابخانه‌ای است. در باب پیشینه تحقیق، جست‌وجوهای ما در کتاب‌های نظری، رساله‌های دانشگاهی و مقالات و نقدهای مرتبط با ادبیات کودک، نشان می‌دهد نویسندگان تا کنون از این زاویه به موضوع نپرداخته‌اند. برای نخستین بار در این مقاله، سه جریان شعری شناسایی می‌شوند و مختصات هر یک با روشی توصیفی، تحلیلی و قیاسی بیان می‌شود. مقاله در ضمن می‌کوشد که تأثیر شرایط اجتماعی و گرایش‌های ادبی را بر هر جریان تشریح کند.

اهمیت بحث از دو زاویه آشکار می‌شود: زاویه نخست، اهمیت اصل ادبیات کودک است که به نظر می‌رسد درباره‌اش بسیار نوشته‌اند (حجوانی، ۱۳۸۹: ۴-۷) و به تکرار نیاز ندارد. زاویه دوم، این است که کتاب‌های شعر کودک در مقایسه با کتاب‌های داستان، کمتر تولید می‌شوند و این وضعیت به ارائه آمار نیاز ندارد. یکی از علل رواج بیشتر داستان نسبت به شعر، شمار بیشتر داستان‌نویسان ایران نسبت به شاعران کشور است؛ دیگر اینکه تعداد پرشماری از داستان‌های جذاب در ایران ترجمه و منتشر می‌شوند که موجب علاقه بیشتر مخاطبان به این قالب شده‌اند، در حالی که شعرهای اندکی در حوزه شعر کودک یا شعر نوجوان به فارسی ترجمه شده است که یکی از علت‌هایش ترجمه‌ناپذیری شعر و به‌ویژه شعر عروضی است. از این گذشته، بدون نیاز به ارائه آمار پیداست که بیشترین حجم فیلم‌های سینمایی، سریال‌های تلویزیونی، کارتن‌ها و حتی بازی‌های کودکانه و نوجوانانه در

خارج کشور یا در ایران، قالب داستانی و یا جوهره داستانی دارند و به این جهت رواج داستان از شعر بیشتر است. هر چه هست، کودکان ایرانی از شعر کمتر استقبال می‌کنند؛ تا جایی که در سال‌های اخیر از بحران شعر کودک و به‌ویژه بحران شعر نوجوان سخن گفته شده است؛ برای نمونه عرفان نظرآهاری، شاعر پرمخاطب، در مقالات و نشست‌هایش از رکود شعر نوجوان انتقاد می‌کند (۱۳۸۲: ۵۴ - ۵۸). او در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود نیز شعرهای شانزده شاعر را که بین سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۷ سروده شده‌اند، با نگرشی انتقادی بررسی می‌کند. (نظرآهاری، ۱۳۷۹: ۳ - ۲۴). اگر این بحران را مفروض بگیریم، اهمیت بحث در این موضوع بیشتر عیان می‌شود.

نگارنده در بخش‌های مقاله، غیر از مقدمه و نتیجه، به سه دهه نظر دارد: دهه شصت، (تقریباً از سال پیروزی انقلاب تا ۱۳۶۸، پایان جنگ)، دهه هفتاد (تقریباً از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۸) و دهه هشتاد (تقریباً از ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۸)

۲- دهه شصت (۱۳۵۸ - ۱۳۶۸)

ادبیات کودک در سال‌های اوج‌گیری انقلاب گاه ابزاری برای انتقال دیدگاه‌های سیاسی و بزرگ‌سالانه بود، اما در دهه نخست پس از انقلاب، اگر از آشفتگی سال‌های اولیه بگذریم، شعر کودک روند مستقل شدن در ادبیات را طی می‌کند. در این دوره، عواملی مانند آزاد شدن انرژی متراکم سال‌های پیش از انقلاب و از میان رفتن محدودیت‌ها و انحصارهای آن دوران، هیجان‌ات سال‌های پرشور انقلاب و جنگ (پیوند بیشتر شعر با حماسه در مقایسه با داستان)، تخصصی و اختصاصی (و نه تفننی) شعر سرودن شاعران و جدی گرفتن شعرسرایی، وجود نشریات کودکانه که امکان عرضه شعرها را فراهم می‌آوردند و ورود مضامین جدید به این حوزه، موجب می‌شود که در شعر کودک (و کمتر شعر نوجوان) تحولاتی ایجاد شود. به رغم شرایط سخت انقلاب و جنگ و وضعیت جامعه‌ای که هنوز تثبیت نشده است، ادبیات کودک و از جمله شعر کودک و شعر نوجوان در این برهه، نسبت به گذشته به استقلال بیشتری می‌رسد. پاره‌ای از شعرها تحت تأثیر گرایش‌های دینی و انقلابی و جنگی در آن سال‌ها و همچنین نیاز آموزش و پرورش به تأمین شعر کودک برای نشریات و کتاب‌هایش؛ مضمون‌گرا، مناسبی و آموزشی هستند و گاه شعار جای شعر را می‌گیرد.

یکی از شعرهای معروف مناسبی که در عین حال ارزش شعری هم دارد، «روز خوب پیروزی» از مصطفی رحماندوست است که در کتاب فارسی پایه دوم منتشر شد.

برخی از مهم‌ترین مختصات جریان شعر دهه شصت از این قرارند:

۲-۱- مضمون‌های تازه در شعر کودک

مصطفی رحماندوست می‌نویسد:

«در ده سال نخست پس از پیروزی انقلاب، طرح موضوعات تازه‌ای در کتاب‌های کودکان مدنظر نویسندگان و شاعران قرار گرفت: ... نادانی ریگان، صف نان، شهید، دفاع، خدا، قیامت، ترافیک، اجاره‌خانه، فوتبال، کشتی، تبعیض نژادی، گل‌های قالی و ... که اغلب کودکان نمی‌نمودند، به دایره موضوعات کار شده برای کودکان و نوجوانان راه یافتند» (۱: ۱۳۷۶).

۲-۲- شاعران حلقه کیهان بچه‌ها

اگر بخواهیم کانونی برای پاگرفتن شعر این دوره معرفی کنیم، از همه بیشتر نام هفته‌نامه کیهان بچه‌ها مطرح است. برخی از شاعرانی که در جلسات کیهان بچه‌ها حضور داشتند عبارت‌اند از: وحید نیکخواه که شعرهایش در قالب کتاب منتشر نمی‌شود؛ جعفر ابراهیمی با کتاب‌هایی از جمله *آواز پوپک*؛ شکوه قاسم‌نیا با کتاب *ماه و ماهی*؛ محمد کاظم مزینانی با کتاب‌هایی از جمله *آب یعنی ماهی*؛ اسدالله شعبانی با کتاب‌هایی از جمله *گل آفتابگردان*؛ ناصر کشاورز با کتاب‌هایی از جمله *دویدم و دویدم*، به یک *پلنگ رسیدم*؛ مصطفی رحماندوست با کتاب‌هایی از جمله *دوستی شیرین است*؛ بیوک ملکی با کتاب‌هایی از جمله *بر بال رنگین کمان* (گزیده شعرهای سال‌های ۶۱ تا ۶۸) و جواد محقق با کتاب‌هایی از جمله *خواب خوب* که بعدها منتشر می‌شود. از دیگر شاعران کودکان‌سرای این دهه می‌توان از محمود مشرف تهرانی (م. آزاد) با کتاب‌هایی از جمله *خاله سوسکه*، قدمعلی سرامی با کتاب‌هایی از جمله *شیرین‌تر از پرواز* (برگزیده شورای کتاب کودک) و علی اصغر نصرتی با کتاب‌هایی از جمله *نخل خانه ما* نام برد؛ بنابراین، نگارنده مهم‌ترین جریان شعری این دهه را حلقه کیهان بچه‌ها می‌نامد.

۲-۳- حسرت کودکی و روستا

بعضی شعرهای کودک در این دوره با حس نوستالوژی یا حسرت و دلتنگی نسبت به گذشته همراهند؛ از این رو شاعران، دوران کودکی خود و گاه فضای زندگی روستایی و شهرستانی خود را به شعر وارد می‌کنند؛ کسانی همچون جعفر ابراهیمی، اسدالله شعبانی، افسانه شعبان‌نژاد، مصطفی رحماندوست، محمد کاظم مزینانی، ناصر کشاورز و افشین علا از این دسته‌اند؛ البته میزان بازتاب روستا در شعرها متفاوت است.

۲-۴- گرایش به قالب واقع‌گرا در مقابل قالب خیالی

تأثیرپذیری شاعر از وقایع بیرونی و تاریخ‌ساز انقلاب و جنگ، خواه ناخواه او را به ثبت درست و امانت‌دارانه وقایع اجتماعی ترغیب می‌کند. آشکار است که گرایش به ثبت وقایع انقلاب و جنگ، شاعر را بیشتر به قالب واقع‌گرا سوق می‌دهد تا خیالی.

۲-۵- تأثیر از کیانوش و قالب چارپاره

شعر این دهه، اغلب متأثر از شعرهای محمود کیانوش است که موفق‌ترین و مهم‌ترین شاعر کودک در سال‌های پیش از انقلاب بود. قالب چارپاره را که کیانوش از شعر بزرگ‌سال وام گرفته و به قامت شعر کودک دوخته بود، رایج‌ترین قالب شعر کودک و شعر نوجوان در دهه شصت و حتی دهه‌های پس از آن است.

۲-۶- رشد مطبوعات

افزایش مطبوعات در سال‌های پس از انقلاب و در دهه نخست، که همیشه ستون خاصی را به شعر اختصاص می‌دهند، عرصه را برای شعر باز می‌کند؛ مجله‌هایی مانند مجموعه مجله‌های رشد (پیک سابق)، کیهان بچه‌ها، گلک، سروش نوجوان، سروش کودکان، بچه‌های مسجد، سوره نوجوانان، صدف، گنبد کبود، نهال انقلاب، آیش و دیگر نشریات کودکانه و نوجوانانه، به گسترش شعر کودک و شعر نوجوان در این دهه کمک می‌کردند.

۲-۷- فقدان نقد و نظریه

شعر کودک و شعر نوجوان در این دهه خودبسند و تجربی است و به رغم تأثیرگیری حسی از کیانوش، چندان در بند روی آوردن به مباحث نظری یا انتشار این مباحث نیست؛ بنابراین، بعد از کتاب نظری شعر کودک در ایران نوشته محمود کیانوش که در سال ۱۳۵۲ منتشر شده بود، در این دهه کتاب مهم دیگری در این حوزه به بازار وارد نمی‌شود.

اصولاً خصلت شعر و ادبیات کودک در این دوره، تجربی کارکردن است؛ البته این وضعیت تا اندازه‌ای طبیعی است؛ زیرا چنان‌که آمد، منابع نظری تألیفی و ترجمه‌ای هم اندک‌اند. در مجموع، تجربه‌گرایی و روحیه پیشروی و پرکاری در زمینه شعر، شاعران را کمتر به این ضرورت می‌رساند که به عقب برگردند و کارهایشان را نقد کنند و بر یافته‌های دیگران اتکا کنند.

جرقه‌های نقد شعر در سال‌های پایانی دهه شصت پدیدار می‌شود، اما نقد به جریانی مستقل بدل نمی‌شود. یکی از نخستین نقدهای پخته از محمود کیانوش است بر کتاب پشت یک لبخند سروده بیوک ملکی که می‌توانست برای نسل جدید الگو باشد. در این نقد، کیانوش شعرهای بیوک ملکی شاعر جوان پس از انقلاب را می‌ستاید (کیانوش، ۱۳۷۳: ۸-۲۷). نشریات نقد و نظریه، مانند قلمرو ادبیات کودکان یا پویش (کانون پرورش فکری) منظم منتشر نمی‌شوند و از این گذشته نقد فقط یکی از سرفصل‌های آن‌هاست.

۲-۸- افزایش هم‌زمان کیفیت و کمیت آثار

جوانانی که اعتماد به نفسشان سال‌ها سرکوب شده بود، به میدان می‌آیند و این حرکت در مواردی موجب افزایش کیفی می‌شود، اما به طور طبیعی در کنار انتشار آثار نسبتاً با کیفیت، آثاری ضعیف و شعاری منتشر می‌شوند. رحماندوست می‌نویسد:

«پیش از انقلاب ۲۱ نفر برای بچه‌ها شعر گفتند. از این میان، سه نفر شعر کودک را جدی گرفتند. از آن سه نفر هم دو نفر (محمود کیانوش و پروین دولت آبادی) به معنی درست شعر کودک نزدیک شدند و خیال، این عنصر فراموش شده را به شعرهای خود راه دادند. امروز ۱۶۱ نفر برای بچه‌ها شعر گفته‌اند که ۲۵ نفر از آن‌ها خود را شاعر کودکانه‌سرا می‌دانند. پیش از سال ۵۷ ما ۳۷ عنوان کتاب شعر کودک داشته‌ایم، اما در دهه اول انقلاب، تعداد ۲۰۰ عنوان کتاب شعر کودک در ایران منتشر شده است.» (رحماندوست، ۱۳۷۶: ۱۲ و ۱۳)

۲-۹- رشد تألیف

جدول شماره ۱ درصد تألیف (شعر و داستان) به ترجمه را بین سال‌های پیش و پس از انقلاب نشان می‌دهد.

جدول ۱- درصد تألیف به ترجمه بین سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۶۷ (حجوانی، ۱۳۷۹: ۲۵)

سال	درصد
۱۳۴۷	٪۱۷
۱۳۵۴	٪۲۷
۱۳۵۷	٪۷۸
۱۳۵۸	٪۸۴
۱۳۶۷	٪۵۰

به نظر می‌رسد بدگمانی نسل انقلابی به نسل پیش و به بیگانگان و همچنین احساس فرور و خودبسندگی شرایطی را فراهم می‌آورد تا دهه شصت (در شعر و داستان) بیش‌تر دهه

تألیف باشد و کمتر کتابی از شعرهای شاعران فرهنگ‌های دیگر یا نظریه‌هایشان ترجمه و منتشر شود؛ البته این شرایط بعدها تعدیل می‌شود (حجوانی، ۱۳۷۹: ۲۴ و ۲۵).

۲-۱۰- نوآوری

یکی از کتاب‌هایی که در این دوره نوآوری می‌کند، کتاب *آب یعنی ماهی* (مزی‌نایی، ۱۳۶۸)، است که منتقدان و جشنواره‌ها به آن توجه می‌کنند. این کتاب البته قالبی جدید ندارد، اما نگاهش به دنیای نوجوانی متفاوت است.

۳- دهه هفتاد (۱۳۶۸ - ۱۳۷۸)

دوره پس از جنگ هشت ساله، موسوم به سازندگی، دوره‌ای است که مردم در آن به آرامش، رفاه، نظم و آزادی نیاز دارند؛ البته در عمل بیش‌تر به بعد اقتصادی سازندگی توجه می‌شود. با این همه، مناسبات بین طیف‌های اجتماعی از جمله انقلابیون دین‌دار و ملی‌گراها مهربانانه‌تر و بیش از گذشته بر درک متقابل مبتنی می‌شود؛ به همین دلیل در شعر کودک و شعر نوجوان دهه هفتاد، توجه به میهن در کنار دین بیش‌تر می‌شود. برخی از مهم‌ترین مختصات جریان شعر دهه هفتاد از این قرار است:

۳-۱- رکود شعر پس از جنگ

قالب شعر بیشتر از قالب داستان با حماسه سروکار دارد. پس از پایان جنگ، نوعی سردرگمی ناشی از شرایط جدید اجتماعی پیش می‌آید؛ در نتیجه، به واسطه پایان دوران انقلاب و جنگ و تغییر فضای جامعه، جریان شعر کودک دچار وقفه می‌شود و دیگر تا مدت‌ها شاعرانی نوآور برای تداوم حرکت شاعران پیشین به میدان نمی‌آیند. جعفر ابراهیمی، شاعر مهم دهه شصت، اعتراف می‌کند که «رکود شعر کودک و کتاب‌های شعر برای کودکان در دهه اخیر، [دهه هفتاد] بر هیچ یک از شاعران، نویسندگان، ناشران و دست‌اندرکاران ادبیات کودک و نوجوان پوشیده نیست» (۱۳۷۸: ۱۶ و ۱۷). در این میان شاعران دهه قبل (به جز وحید نیکخواه که میدان شعرسرایي را ترک می‌کند)، همچنان فعال‌اند.

۳-۲- رشد ترانه‌سرایي

از اتفاق‌های قابل ذکر در این دوره، رشد و گسترش ترانه کودک است که شاید شاخص‌ترین چهره‌اش، شکوه قاسم‌نیا باشد. به نظر می‌رسد افزایش شبکه‌های تلویزیونی و

گسترش موسیقی‌های شاد و متنوع که یکی از مظاهر آزادی‌های اجتماعی و باز شدن جامعه پس از جنگ و گذر نسبی از دوران سختی‌ها و سخت‌گیری‌هاست، در رشد ترانه سرایی مؤثر بوده باشد.

۳-۳- رشد شعر نوجوان

می‌توان گفت اگر دهه شصت، دوره شکوفایی شعر کودک بود، دهه هفتاد (گذشته از سال‌های نخستین این مقطع)، دهه درخشش شعر نوجوان است. منتها باید پرسید آیا به زعم اهالی ادبیات درخشش است یا مخاطب نیز چنین احساس می‌کند؟ پرسش دیگر این است که چرا به شعر نوجوان توجه می‌شود؟ آیا می‌توان گفت که چون سن شاعران رفته رفته بیشتر می‌شود، مخاطبان‌شان هم بزرگ می‌شوند و از کودک به نوجوان تغییر می‌یابند و در نتیجه، شعر نوجوان گسترش می‌یابد؟ هر چه هست، بعضی از شاعران دهه شصت، شیوه کار خود را تغییر می‌دهند و با عوض کردن مخاطبان خود موفق‌تر ظاهر می‌شوند؛ برای نمونه بیوک ملکی مخاطبان‌ش را در دهه هفتاد نوجوانان قرار می‌دهد. او در دهه شصت برای هر دو گروه سنی شعر می‌گفت، اما در دهه هفتاد بیشتر برای نوجوانان شعر می‌گوید و کارهای موفق‌تری در حوزه شعر نوجوان انجام می‌دهد. از کتاب‌های او در این دهه می‌توان به در پیاده رو اشاره کرد. شاعر دیگر، قیصر امین‌پور است که البته نوآوری‌هایش در شعر بزرگ‌سال، بیش از درخشش او در شعر نوجوان است و به نظر می‌رسد نوجوانان هم شعرهای بزرگ‌سالانه و در عین حال بی‌تکلف او را بیشتر می‌خوانند؛ به قول پرستو، یکی از آثار اوست. بعضی شاعران دیگر عبارت‌اند از: افشین علا با کتاب *یک سبد بوی بهار*، بابک نیک طلب با کتاب‌هایی از جمله *تا خیابان خوشبخت*، شهرام رجب‌زاده (که در زمینه نقد بیش‌تر کار می‌کند) با کتاب *دو چرخه‌ها گران‌اند*، سوزان ثمالی که شعرهای سپیدش در سال ۶۸ تنها در مجله سروش نوجوان به چاپ می‌رسند و ظاهراً کتاب نمی‌شوند، رودابه حمزه‌ای با کتاب‌هایی از جمله *کلبه کوچک شاپرک‌ها* و *مهروش طهوری* با کتاب *دختر درون آینه*.

شاعرانی هم بیرون از حلقه سروش نوجوان ظهور می‌کنند؛ مانند افسانه شعبان نژاد با کتاب‌هایی از جمله *شیشه آواز* (گزیده شعرهای سال‌های ۶۵ تا ۷۲)، صفورا نیری با کتاب‌هایی از جمله *سرخ و صورتی*، مجید ملا محمدی با کتاب *آواز باران* (کتاب سال کشور و برگزیده جشنواره سلام بچه‌ها)، احمد خدادوست با کتاب‌هایی از جمله *دنیا چگونه شکل سیب است؟*، حمید هنرجو با کتاب‌هایی از جمله *یاس نجمه*، ملیحه مهرپرور با کتاب‌هایی از جمله *خنده*

آیین، سید احمد میرزاده با کتاب‌هایی از جمله *آخرین شب پلنگ* (گزیده شعرهای ۶۸ - ۷۸ برای نوجوانان)، حسین احمدی با کتاب *پروانه و موشک* و مهری ماهوتی با کتاب‌هایی از جمله *چتر گل*.

علی‌اصغر سیدآبادی و شهرام رجب‌زاده، منتقدان حوزه شعر که نقدهایشان جایزه جشنواره نقد را از آن خود کرده‌اند و همچنین جمال اکرمی، کتاب *ملکی* (در پیاده‌رو) را می‌ستایند (سیدآبادی، ۱۳۸۲: ۱۹۱ - ۱۹۵؛ رجب‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۷۱ - ۱۹۰؛ اکرمی، ۱۳۸۱: ۵۶ - ۶۱) سیدآبادی که تا آن زمان معتقد بود شعر کودک هنوز در سایه محمود کیانوش قرار دارد، کتاب *ملکی* را نخستین کتاب شعری معرفی می‌کند که عبور از سایه کیانوش است. در مجموع، به نظر می‌رسد برآیند داوری منتقدان این باشد که آثار ناصر کشاورز در حوزه شعر کودک و بیوک *ملکی* در حوزه شعر نوجوان در جایگاهی برتر ایستاده‌اند.

۳-۴- انشعاب در میان شاعران

پیش‌تر به بحران در شعر کودک اشاره شد. نگارنده عقیده دارد که نوع برخورد متفاوت شاعران با این بحران، به ایجاد انشعابی شعری در بین شاعران منجر شد که عوامل این انشعاب از قرار زیرند:

۳-۴-۱- رویکرد مردمی و رویکرد روشنفکرانه: گروه نخست، نگران کم‌رونقی شعر کودک است و می‌خواهد بی‌میلی مخاطب را به روش‌های زیر چاره کند:

اول: اتفاق مهمی که در این مقطع روی می‌دهد، انتشار کتابی از منوچهر احترامی است با عنوان *حسنی نگو* به دسته *گل* که با نام مستعار پورنگ در سال ۱۳۶۲ منتشر می‌شود. انتشار این اثر از ناشری غیردولتی و با زبانی آهنگین و عامیانه و شکستن قالب‌های رایج شعر کودک، همراه با تصاویری تمام‌رنگی و کودک‌پسند، از سوی کارشناسان کتاب کودک، کاری بازاری تلقی می‌شود که جایگاهی در شعر جدی کودک ندارد، اما به علت خالی بودن فضای کار کودک از شادی و نشاط و رنگ، آن هم در دوران جنگ، از همین کتاب کم‌حجم، طبق آنچه احترامی در مصاحبه‌اش می‌گوید، چنان استقبال می‌شود که بعد از آن چهارصد نوع *حسنی* به بازار می‌آید و شمارگان *حسنی نگو* به دست *گل*، بالغ بر پنج تا شش میلیون نسخه می‌رسد (احترامی، بی تا: ؟)؛ بنابراین، توجه به لزوم لذت‌آفرینی و مخاطب‌محوری در میان شاعران شعر کودک و خردسال افزایش می‌یابد. ضرب‌آهنگ و موسیقی در شعر پیش‌تر می‌شود و رفته‌رفته قالب‌های جدید و متناسب با میل کودک و

خردسال به کار گرفته می‌شوند، حتی شعر عامیانه و شکسته هم به رغم مخالفت‌های وزارت ارشاد رواج می‌یابد.

دوم: بعضی شاعران در کنار خلق اشعاری حسی و هنرمندانه، به سفارشی‌نویسی روی می‌آورند تا نظر مخاطبان عام و کمتر علاقه‌مند را به شعر جلب کنند. در عین حال، این گروه حاضر نیست که نزدیک شدنش به مخاطب، به بهای پا گذاشتن روی ارزش‌های شعری باشد.

سوم: شاعر پی می‌برد که می‌توان جاذبه‌های قصه را هم به شعر افزود و از این رو، قالب «قصه منظوم» که مولودی دو رگه و در واقع نظمی است که قصه‌ای را روایت می‌کند، رواج بیشتری می‌یابد. شاعرانی از دهه پیش قصه‌های منظوم می‌نویسند؛ مانند ناصر کشاورز، اسدالله شعبانی، مصطفی رحماندوست و شکوه قاسم‌نیا.

با این توضیحات، می‌توان گفت که یکی از تفاوت‌های عمده بین نسل اول (دهه شصتی) و نسل دوم (دهه هفتادی) این است که نسل اول پرکارتر است و سفارش می‌پذیرد (البته با رعایت خط قرمزها) و نسل دوم کمتر به این کار تن می‌دهد. همچنین می‌توان گفت که نسل اول به علت پرکارتر بودن، کمتر به این فکر می‌کند که کارهایش همیشه و لزوماً صیقل خورده و تمیز روانه بازار شوند، اما نسل دوم از این نظر سخت‌گیرتر است. می‌توان با اندکی تسامح و بدون ارزش‌گذاری، رویکرد اول را رویکردی مردمی و رویکرد دوم را رویکردی روشنفکرانه نامید؛ به عنوان نمونه، کافی است شعرهای اسدالله شعبانی را با شعرهای بیوک ملکی مقایسه کنیم؛ هر دو شاعرانی حرفه‌ای و موفق‌اند، با این تفاوت که کارهای ممتاز شعبانی را باید از میان حدود چهارصد شعر عالی و خوب و متوسطی شناسایی کرد که سروده است، اما بیوک ملکی چنان به خود سخت گرفته است که می‌توان گفت تعداد اندک آثارش همه خوب یا عالی‌اند. ناگفته نماند که ملکی به علت همین سخت‌گیری‌هایش، از بازار شعر و جریان تولید جا مانده است، اما خودش این خلوت‌نشینی و به‌گزینی را انتخاب کرده است.

۳-۴-۲- تفاوت دیدگاه در تعریف مخاطب: یکی از تعبیرهای مهم نسل دهه شصت (حتی اگر خود نیز ندانند که چنین ویژگی مشترکی دارند) تعبیر «ویروس بزرگ‌سالی» است. این تعبیر را نخستین بار، شکوه قاسم‌نیا در مقاله‌ای مهم با عنوان «ویروس بزرگ‌سالی در شعر کودک» به کار می‌برد که شاید بتوان آن را یکی از اصول این گروه به شمار آورد (قاسم‌نیا، ۱۳۷۴: ۳۰ - ۳۶). او مصداق ویروس بزرگ‌سالی را در شعرهای کودکان نشان نمی‌دهد، اما به نظر

می‌رسد به مصادیقی عینی و گرایشی موجود در جامعه اشاره می‌کند؛ گرایشی که جنبه فردی و حاشیه‌ای ندارد، وگرنه آن قدر مهم نبود که موضوع مهم‌ترین و جنجالی‌ترین مقاله قاسم‌نیا در حوزه شعر کودک قرار گیرد. به نظر می‌رسد بارزترین مصداق سخن او حلقه شاعرانی است که در ماهنامه ادبی سروش نوجوان با رهبری معنوی قیصر امین‌پور و راهنمایی‌های بیوک ملکی پا به این میدان می‌گذارند.

از بعضی شاعران حلقه کیهان بچه‌ها که در این دهه در کنار آثار هنرمندانه و شاید کم مخاطب، سفارش نیز می‌پذیرند، می‌توان به شاعران مهمی همچون اسدالله شعبانی، مصطفی رحماندوست، جعفر ابراهیمی، ناصر کشاورز، شکوه قاسم‌نیا و محمد کاظم مزینانی اشاره کرد. در عین حال، همان‌طور که از جنبه‌ای دیگر اشاره شد، آنان امتحان خود را در سرودن اشعار هنرمندانه پس داده‌اند و قصدشان از پذیرش سفارش این است که شعر را از رکود رها کنند. شاید می‌پندارند اگر مخاطب آن‌طور که انتظار دارند به سراغ آن‌ها نمی‌رود، باید خودشان چند قدمی به طرفش گام بردارند. در نقطه مقابل، گرایش دومی قرار دارد که حاضر نیست از تخت ارزش‌های شعری‌اش پایین بیاید و دغدغه چندان برای کم‌اقبالی مخاطب به شعرهایش ندارد؛ از این رو، کارهای سفارشی قبول نمی‌کند.

بعضی از شاعران حلقه سروش نوجوان که از سال ۱۳۶۷ منتشر می‌شود، عبارت‌اند از قیصر امین‌پور، بیوک ملکی، افشین علا، شهرام رجبزاده، بابک نیک طلب و شاعران نسل بعد از آن‌ها؛ از جمله عرفان نظرآهاری، آتوسا صالحی، پروانه پارسا (مهدیه‌نظری)، پدram پاک آیین و مهروش طهوری.

در همان سال‌ها کیهان بچه‌ها مجله‌ای هم‌سوتر با انقلاب اسلامی و دولت است، اما مجله سروش نوجوان همواره به پاره‌ای از سیاست‌های رسمی کشور (در عین اعتقاد به اصل نظام) به گونه‌ای اعتراض دارد. گروه سروش نوجوان در پاسخ به تعبیر ویروس بزرگ‌سالی، تعبیر «کوچک‌انگاری» را به کار می‌برند که منظور کوچک‌انگاری مخاطب است. آتوسا صالحی، یکی از شاعران حلقه سروش نوجوان، در میزگرد «آسیب‌شناسی شعر کودک و نوجوان» می‌گوید: «مسئله‌ای که قبلاً مطرح بود، این بود که شعر ما با ویروس بزرگ‌سالی مواجه بود، اما امروز فکر می‌کنم که شعر نوجوان با آفت کوچک‌انگاری مواجه شده است» (صالحی، ۱۳۸۲: ۴۶ - ۵۳). در واقع، سروش نوجوانی‌ها نمی‌پذیرند که ویروس بزرگ‌سالی را به شعر کودک وارد کرده‌اند، بلکه راه خود را «جدی‌تر گرفتن مخاطب» قلمداد می‌کنند. آن‌ها تلقی جدیدی از مخاطب دارند.

نگارنده معتقد است در عین جدی بودن بحث وپروس بزرگ‌سالی و کوچک‌انگاری، این اختلاف را نباید چندان بزرگ کرد؛ زیرا گروه نخست، بیشتر به شعر کودک گرایش دارند و گروه دوم، بیشتر به شعر نوجوان. در این میان، تعریف متفاوتی که دو نشریه کیهان بچه‌ها و سروش نوجوان از مخاطب نوجوان دارند، قابل تأمل است. هر دو نشریه، مخاطبان خود را نوجوانان معرفی می‌کنند، اما حتی تورق ساده و گذرای این دو نشریه نشان می‌دهد که نوجوانان مورد نظر کیهان بچه‌ها بیشتر نوجوانان دوره راهنمایی، اما نوجوانان مورد نظر سروش نوجوان، بیش‌تر نوجوانان دوره دبیرستان‌اند. همچنین کیهان بچه‌ها نگاهش به مخاطبان تهرانی و شهرستانی (در مجموع، اقشار کم‌درآمدتر، مذهبی‌تر و عام‌تر) است، در حالی که سروش نوجوان بیش‌تر چشم به طبقه متوسط، نسبتاً مرفه و فرهیخته‌تر و علاقه‌مندتر به ادبیات دارد. باز می‌توان گفت که کیهان بچه‌ها مخاطب‌محورتر است و سروش نوجوان ادبیات‌محورتر؛ نتیجه اینکه باید گفت هر مجله بر اساس نگاه ویژه خود، مخاطبانی را نشانه رفته و مقتضیات و ملزومات این مخاطب‌گزینی را رعایت کرده است؛ به عبارت دیگر، دور از ذهن نیست که بگوییم اختلاف این دو گروه، بر سر مخاطبی واحد نیست و به قول علمای منطق در اینجا وحدت موضوع وجود ندارد و بنابراین، تناقضی (دست کم آن‌گونه که شاید ما تصور کنیم) در بین نیست.

۳-۵- رواج نقد و بحث در نشریات نظری

دهه هفتاد را می‌توان دهه رواج نقد در حوزه ادبیات کودک دانست. در دهه هفتاد و به طور مشخص از سال ۱۳۷۴ فصلنامه پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان (نشر افق) تأسیس و به طور منظم منتشر می‌شود. دو سال پس از آن، ماهنامه کتاب ماه کودک و نوجوان (مؤسسه خانه کتاب) نیز پایه‌گذاری و منتشر می‌شود. این دو نشریه به این علت که حجم قابل توجهی از صفحات خود را به نقد اختصاص می‌دهند و انتشارشان هم نسبتاً منظم است، محل بحث و نقد و گفت‌وگو قرار می‌گیرند و به ظهور منتقدان این عرصه میدان می‌دهند؛ برای نمونه، پژوهشنامه شماره اول و دوم خود را به مبحث شعر اختصاص می‌دهد. فقط از باب نمونه می‌توان گفت که در هشت سال نخست انتشار ماهنامه کتاب ماه کودک و نوجوان، ۲۵ تن از منتقدان و شاعران، ۷۱ نقد بر کتاب‌های شعر می‌نویسند (جدا از مقاله‌ها و میزگردها). بعضی از منتقدان جدی‌تر و یا پرکارتر حوزه شعر عبارت‌اند از: شهرام رجب‌زاده، علی‌اصغر سیدآبادی، مهدی یوسفی، جمال اکرمی، جعفر ابراهیمی، منوچهر علی‌پور، عرفان

نظراً هاری، حسین شیخ‌الاسلامی، مهروش طه‌وری، انسیه موسویان، مهدی طه‌وری، عزت‌الله الوندی، روح‌الله مهدی‌پور‌عمرانی، رودابه حمزه‌ای، هادی خورشاهیان و فاطمه سالاروند. در این میان، باید به نقش سه نشریه نظری دیگر هم به نام‌های قلمرو/ادبیات کودکان (حوزه هنری)، پویش و روشنان (هر دو از کانون) اشاره کرد؛ البته قلمرو/ادبیات کودکان فقط تا شماره ده و نشریه پویش (کانون پرورش فکری) نیز تا شماره شش منتشر و سپس متوقف می‌شوند. روشنان هم از فروردین ۱۳۸۲ تا پاییز ۱۳۸۹ به شماره ده می‌رسد. در مجموع، حجم نقدها، کیفیت و نیز بحث‌های نظری در باب شعر کودک در دهه هفتاد به مراتب بیش‌تر از دهه شصت و لحن آن‌ها علمی‌تر و آرام‌تر است.

۴- دهه هشتاد (۱۳۷۸ - ۱۳۸۸)

شرایط اجتماعی و سیاسی تأثیرات خود را به جا می‌گذارد؛ از جمله طرح مسئله ضرورت بومی‌سازی و مبارزه با مظاهر غربی، جدال بیشتر سنت و مدرنیته و تشدید نگاه امنیتی در حوزه فرهنگ و هنر از سوی دولت، در مجموع به چالش بیشتر با روشنفکران و نخبگان می‌انجامد. نکته مهم، ظهور نسل جدیدی است که با نسل‌های پیشین تفاوت‌هایی جدی دارد. وضعیت در این دوره به گونه‌ای است که نسل جدید دیگر آرمان‌گرا نیست، کمی سرخورده و رها شده است و به نسل‌های پیشین خود اعتراض دارد و به آن‌ها بی‌اعتماد است. گرایش به فردیت و مدرنیسم در این نسل مشهود است. گسترش ارتباطات ماهواره‌ای و اینترنت، استمرار گسترش آموزش عالی و ارتباط روشنفکران و تحصیل‌کرده‌های خارج با داخل، این نسل را بیش‌تر اهل فضای مجازی و اینترنت کرده است، بیش‌تر از نسل اول و دوم دگراندیش به نظر می‌رسد و تعریفش از مخاطب و کار هنری متفاوت است. علی‌اصغر سیدآبادی در مقاله‌ای با عنوان «شعر برای نسل زد» با تأکید بر تفاوت نوجوانان در نسل جدید، علایق نسبتاً مشترک آن‌ها را چنین برمی‌شمرد: فوتبال، برند، موسیقی، موبایل، کامپیوتر شخصی، بازی‌های رایانه‌ای و اینترنت پرسرعت (سیدآبادی، ۱۳۹۱: ۵۸ - ۶۶).

در دهه هشتاد، شاعران دو نسل گذشته کم و بیش شعر می‌سرایند و حتی آثار برخی از آنان که در زمان خودشان در نشریات منتشر می‌شدند، در این دهه در قالب کتاب به طبع می‌رسند. برخی از مهم‌ترین مختصات جریان شعر دهه هشتاد از این قرارند:

۴-۱- گرایش‌های جدید و شاعران جدید

در دهه سوم پس از انقلاب، قالب‌های جدید شعر ظهور می‌یابند؛ قالب‌هایی که بیرون از شکل‌های سنتی، کمتر بر وزن و قافیه تاکید دارند و به نوع جدیدی از ارتباط با مخاطب رسیده‌اند. گرایش جدید، نه خود را خانه‌نشین و نه بر سنت شعری پیشین پافشاری می‌کند، بلکه با روی آوردن به قالب‌ها و زبان جدید و دوری بیشتر از باید و نبایدها و پرداختن بیشتر به مضامینی همچون عشق زمینی و پیوندش با عشق آسمانی، راه تازه‌ای می‌گشاید و گویی اصرار دارد که حتی تعریف شعر را تغییر دهد.

یکی از فعال‌ترهای این گروه، عرفان نظرآهاری است که هم پرکار است، هم خوب شعر می‌گوید و هم آثارش پر مخاطب‌اند. شاید بتوان یکی از علل استقبال از شعرهای او در میان نوجوانان و جوانان را در پیوندی دانست که او در شعرش بین عشق آسمانی و عشق زمینی برقرار می‌کند و در کنار بسیاری از کتاب‌های مذهبی و معمولی که گاه تاریخ زندگی پیشوایان مذهب‌اند و کمتر بر توحید و عرفان و اخلاق تکیه دارند، بر ارتباط بی‌واسطه و مستقیم و عرفانی با خداوند تاکید می‌کند. نخستین اثری که از او مورد توجه قرار می‌گیرد، کتابی است به نام *کوله پستی/ت کجاست؟*

شاعر دیگر این دهه داوود لطف‌الله است که قالب شعرش سنتی، اما نگاهش متفاوت است و کتاب *پرنده و فال* او، جایزه کتاب سال وزارت ارشاد را دریافت می‌کند. یکی از شاعرانی که برای بچه‌ها شعر سپید می‌سراید، حسین تولایی است که شعرهایش گاه گه گاه رمانتیک و تربیتی‌اند؛ مانند *بیا چند شاخه حرف بزنیم*. دیگرانی مانند حدیث لزرغلامی و علی‌اصغر سیدآبادی به شعر گفتن همچون یکی از دغدغه‌های حاشیه‌ای خود می‌پردازند و عملاً کم‌کارند، اما منتقدان جدی شیوه‌های پیشین و در جست‌وجوی راهی تازه در شعر کودک‌اند. کتاب *سید آبادی، بادکنک به شرط چاقو* در قالب شعر سپید کودک منتشر می‌شود و شورای کتاب کودک آن را به عنوان کتاب منتخب برمی‌گزیند. کتاب *فوقولی* نوح‌عول از حدیث لزرغلامی نیز اثری جسورانه است که گرچه قصه‌ای را روایت می‌کند، پایان‌بندی‌اش به شیوه معمول قصه‌ها نیست و روایت، یک‌باره پایان می‌گیرد. از دیگر شاعران منتقد به شعر نسل گذشته در این دهه، می‌توان به عباس ترابن اشاره کرد. ترابن به نوعی طنز در شعر نوجوان روی آورده است. کتاب شعر او، *ماه روی صندلی*، جایزه جشنواره سلام را از آن خود کرد. همچنین از هدی حدادی شعرهایی سپید برای بچه‌ها در نشریات منتشر می‌شود.

می‌توان از برخی شاعران دیگر نیز بدین ترتیب نام برد: محمود پوروهاب که بیشتر آثارش را در دههٔ هفتاد منتشر می‌کند، با کتاب‌هایی از جمله *تو با ما قدم می‌زنی*؛ آتوسا صالحی با کتاب *دل‌م برای تو تنگ است*؛ مهدیه نظری (پروانه پارسا) با کتاب *برسد به دست تو ای پادشاه جهان* (برندهٔ جایزهٔ پروین اعتصامی)؛ پدرام پاک آیین با کتاب *سفرنامهٔ بوی گل*؛ کبری بابایی با کتاب *من آدم آهنی شدم*؛ هادی خورشاهیان با کتاب *توی اخبار رادیو*؛ عزت‌الله الوندی با کتاب *بچه‌ها دل‌م برایتان تنگ می‌شود*؛ سیدسعید هاشمی با کتاب *پیاده-رو شلوغ است*؛ شاهین رهنما با کتاب *آبی لبخند*؛ غلامرضا بکتاش با کتاب *آفرین به آفتاب*؛ علی باباجانی با کتاب *بهار کی می‌آید؟*؛ مهدی مرادی با کتاب *کلاغ سه‌شنبه*؛ یحیی علوی‌فرد با کتاب *بهار ماندنی* (شعر آیینی برای کودکان و نوجوانان)؛ تقی متقی با کتاب *بزغاله خانم*؛ مریم اسلامی با کتاب *نامه‌ات همین الان رسید*؛ مریم هاشم‌پور با کتاب *گنجشک پر، جوراب پر* (برندهٔ جایزهٔ پروین اعتصامی)؛ محمدحسن حسینی با کتاب *کلاس بهار*. در واقع تعداد شاعران این عرصه بیش‌تر از این مختصری بود که آمد. آشکار است که نام بردن از تمام آن‌ها را باید به تاریخ تفصیلی شعر کودک و نوجوان واگذار کرد.

بر خلاف دو حلقهٔ کیهان بچه‌ها و سروش نوجوان، به ظاهر شاعران این دهه را نمی‌توان در حلقه‌ای گردآورد. عده‌ای در مجله‌های *چلچراغ*، *دوچرخه* و *سلام بچه‌ها* اجتماع کرده و کسانی در حلقه‌ای موسوم به *حلقهٔ چهارشنبه‌ها* یا در انجمن نویسندگان کودک و نوجوان و یا در شهرستان‌ها گرد هم آمده‌اند.

۴-۲- کم‌کاری

نکتهٔ قابل توجه، آثاری منتشرشده به قلم شاعرانی خوش ذوق است که (اگر نگارنده اشتباه نکند) کم کار و کناره‌نشین‌اند و شعر سرودن برای کودکان و یا نوجوانان دغدغهٔ اصلی آنان نیست. شاعرانی که نگارنده آن‌ها را در جست‌وجوهای پراکنده و ناقص خود از طریق نقدهای مکتوب شناخته است، از این قرارند: علیرضا دهرویه که شهرام رجب‌زاده کتاب او را با نام *آسمان می‌زند زیر آواز*، به عنوان اثری ارزشمند معرفی می‌کند (رجب‌زاده، ۱۳۸۳: ۵۸-۶۰). این اثر در نشست نقد مخاطبان در مجلهٔ *کتاب ماه کودک و نوجوان* نیز مطرح می‌شود؛ رسول حسین‌لی نمونهٔ دیگری است که کتاب *سنفونی سبز* را سروده است. این کتاب را مهروش طهوری، از منتقدان حوزهٔ شعر کودک و نوجوان، تحسین کرده است (رجب‌زاده و طهوری، ۱۳۸۳: ۸۳ و ۸۴)؛ همچنین گلی ترقی، شاعر دیگری است که قصهٔ منظوم *دریا*

پری، کاکل زری را سروده است و زری نعیمی در نقدی با عنوان *رتالیسم عاشقانه گلی* ترقی، آن را می‌ستاید (نعیمی، ۱۳۸۳: ۶۸ - ۷۳) و آخرین نمونه‌ای که نگارنده یافته است، جمال‌الدین اکرمی با کتاب *دریای من* است که انسیه موسویان آن را به عنوان اثری قابل توجه معرفی می‌کند (موسویان، ۱۳۸۴: ۹۲-۹۵).

۴-۳- توجه به اشیا به جای مفاهیم

طبق نظر سیدآبادی شعر دهه هشتاد، از مفهوم به اشیا تمایل پیدا می‌کند (سید آبادی، ۱۳۹۲: ۱۲).

۴-۴- تأثیرپذیری از اشعار ترجمه‌ای

شعر سرودن به شیوه شاعران دهه شصت و هفتاد بر ادبیات کهن، ادبیات عامیانه و سنت شعری ایران تکیه داشت، اما نسل جدیدی که می‌خواهد در دهه هشتاد راه نرفته‌ای را بییماید، تکیه‌گاهش چیست؟ به نظر می‌رسد یکی از این منابع، آثار شاعرانی جهانی مانند شل سیلوراستاین (Shel Silverstein) یا دکتر زئوس (Dr. Seuss) باشد که کارهایشان را نخستین بار رضی هیرمندی ترجمه و به جامعه ادبیات کودک ایران معرفی کرده است (ویکی پدیا: ذیل رضی هیرمندی).

۴-۵- فعال تر شدن شاعران شهرستانی

نکته دیگری که می‌توان درباره دهه هشتاد گفت، فعال تر شدن شاعران شهرستانی است. به نظر می‌رسد که این پدیده با رشد و گسترش اینترنت و امکان بیشتر ارتباط شهرستانی‌ها با پایتخت مرتبط باشد. همچنین باید به نقش نشریه‌ای جدی و مستمر، مانند *سلام بچه‌ها* در شهر قم و ناشری پرکار، مانند *به‌نشر* در مشهد اشاره کرد که به چاپ آثار شعری در زمینه کودک و نوجوان اهتمام ورزیده‌اند. بعضی از شاعران شهرستانی این دوره عبارت‌اند از: محمود پوروهاب، فریبرز لرستانی، احمد خدادوست، عباسعلی سپاهی‌یونسی، نوشین نوری، مریم زندی، بنفشه بروجنی، منیره هاشمی، غلامرضا بکتاش، علی باباجانی، سیدسعید هاشمی، جواد محبت، مریم هاشم‌پور، سیداحمد میرزاده، شاهین رهنما، مهدی مرادی، مریم اسلامی، رابعه راد، مجید ملامحمدی، غلامرضا آبروی، احمد میرزاده، یحیی علوی‌فرد، داوود لطف‌الله، تقی متقی، عبدالمجید نجفی و دیگران.

۴-۶- عارضه تعطیلی نشریات

رویداد ناگوار در این دهه، تعطیلی نشریاتی مانند سروش نوجوان، روزنامه آفتابگردان (دو نشریه برای نوجوانان)، گلبنگ (کانون) و پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان و دو نشریه نقد و نظر در باب ادبیات کودکان است. گلبنگ که از سال ۷۸ انتشار خود را آغاز کرده بود، پس از ۲۲ شماره و پژوهش‌نامه پس از سیزده سال انتشار (۵۱ شماره) تعطیل می‌شوند که البته پژوهش‌نامه پس از چهار سال تعطیلی، انتشار خود را از سر می‌گیرد. در عین حال، این دهه، دهه رشد قابل توجه نشر غیر دولتی است.

۴-۷- کتاب‌های نظری درباره شعر

در این دهه درباره مسائل نظری شعر، آثاری در قالب کتاب منتشر می‌شود که از جمله می‌توان به کتاب شعر در حاشیه از علی‌اصغر سیدآبادی (۱۳۸۰)، دو کتاب از منوچهر علی‌پور به نام‌های نقد و بررسی شعر کودک (۱۳۸۵ الف) و پژوهشی در شعر کودک (۱۳۸۵ ب)، کتاب از این باغ شرقی (نظریه‌های نقد شعر کودک و نوجوان) از پروین سلاجقه (۱۳۸۵)، شعر و کودکی از قیصر امین‌پور (۱۳۸۵)، دریای عزیز از آتوسا صالحی (۱۳۷۸) و زیر گنبد کبود (بررسی صور خیال در شعر کودک و نوجوان ایران) از عبدالمجید نجفی (در دست انتشار) اشاره کرد. سخن اصلی کتاب شعر در حاشیه این است که شعر کودک در سایه شعر محمود کیانوش قرار دارد و از قالب چارپاره که کیانوش به شعر کودک وارد کرد، خارج نشده است. علی‌پور در کتاب نقد و بررسی شعر کودک، به نقد و بررسی اشعار شاعران ادبیات کودکان همچون عباس یمینی شریف، محمد کیانوش، مصطفی رحماندوست، جعفر ابراهیمی و قدمعلی سرامی پرداخته است. کتاب دیگر علی‌پور، پژوهشی در شعر کودک دربرگیرنده موضوعاتی همچون موسیقی و انواع آن در شعر کودک، صور خیال و بنیاد آن در شعر کودک و نقش زبان در ساختار شعر کودک است. از این باغ شرقی، مجموعه‌های شعر کودک و نوجوان ایران را در گستره‌ای وسیع بررسی و تلاش کرده است نظریه‌ها و ابزارهای نقد این اشعار را شناسایی کند. در پیش‌گفتار کتاب شعر و کودکی نوشته امین‌پور می‌خوانیم: «تنها می‌خواهیم بدانیم آیا می‌توانیم از دستاوردهای روشنگرانه روان‌شناسی پرتوی بر محدوده نامحدود و نامعلوم ذهن شاعر بیفکنیم، بی آنکه دست و پای خویش یا پر و بال شعر را در چارچوب نظریه‌ای خاص ببندیم» (۱۳۸۵: ۹). مخاطب کتاب دریای عزیز، نوجوانان هستند که آموزشی غیرمستقیم به این گروه سنی است و می‌کوشد بیش از آنکه

شیوه آموزش مستقیم را پی بگیرد، فضا و سلیقه و نگاه شعری را به نوجوانان انتقال دهد؛ مانند اینکه شاعر چگونه آدمی است. این کتاب، هم به دلیل غنای محتوایی و هم شیوه خاص و غیرمستقیمش، در غیبت آثار آموزشی برای نوجوانان، با استقبال معلمان ادبیات روبه‌رو شد. کتاب بررسی صور خیال در شعر کودک (پایان‌نامه کارشناسی ارشد عبدالمجید نجفی) نیز صنایع لفظی و معنوی را در اشعار پنج شاعر حوزه کودک و نوجوان (جعفر ابراهیمی، مصطفی رحماندوست، افسانه شعبان نژاد، اسدالله شعبانی و بیوک ملکی) بررسی می‌کند (در دست انتشار).

قابل ذکر است که در اینجا از کتاب‌هایی نام برده شد که موضوعشان فقط شعر کودک است، وگرنه در این دوره آثاری نظری (تألیف یا ترجمه) هم منتشر شده و بحث‌هایی عام درباره ادبیات کودک (از جمله شعر) مطرح کرده‌اند که ما برای رعایت اختصار نامشان را نیاوردیم. همچنین منابع دیگری در قالب پایان‌نامه با موضوع شعر کودک در ایران نگارش یافته‌اند که در این مقاله به آن‌ها اشاره نشد.

در پایان می‌توان گفت شعر نسل سوم هنوز قوام و تکثر پیدا نکرده و به شخصیتی مستقل نرسیده است و این با توجه به زمان اندکی که از ظهور آن می‌گذرد، طبیعی است.

۵- نتیجه

به نظر می‌رسد شعر کودک و شعر نوجوان، در این دوران سه جریان متفاوت شعری با مختصاتی نسبتاً مشخص را تجربه کرده است. این نوع ادبی، هم فراز و فرود داشته، هم از شرایط اجتماعی تأثیر گرفته و هم در مجموع، حرکتی رو به جلو داشته است.

سپاسگزاری

از شاعران و صاحب‌نظران شعر کودک، آتوسا صالحی و بابک نیک‌طلب برای راهنمایی‌هایشان ممنونم.

یادداشت

مقاله حاضر، بخشی از پژوهشی است که در آینده منتشر خواهد شد؛ از این رو، به علت محدودیت حجم، از آوردن بعضی مباحث چشم

پوشیدیم؛ از جمله رواج جشنواره‌های انتخاب آثار برتر در میان نهادهای دولتی، غیردولتی و مجله‌ها؛ شعرهای نوجوانانۀ شاعران شعر بزرگسال و تأثیر آنان بر شعر کودک و نوجوان؛ شاعران یا منتقدان تأثیرگذار در هر مقطع و سرانجام مبحث شعر در کتاب‌های درسی.

منابع

- ابراهیمی، جعفر (۱۳۷۸)، «چهره دیگر شعر کودک، (به بهانه نقد کتاب چاقاله بادوم تنبل/ رفته کلاس اول)»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال سوم، ش ۲۷، ۱۶-۱۷.
- احترامی، منوچهر (بی تا)، مصاحبه مینو صابری با منوچهر احترامی، وبسایت فروشگاه آنلاین کتاب، www.sababook.com.
- _____ (۱۳۶۲)، حسنی نگو به دسته گل، تهران، کتاب‌های لاک پشت.
- اکرمی، جمال (۱۳۸۱)، «شاعری در پیاده‌رو»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال پنجم، ش ۵۵، ۵۶ - ۶۱.
- امین پور، قیصر (۱۳۸۵)، شعر و کودکی، تهران، مروارید.
- حجوانی، مهدی (۱۳۸۹)، زیبایی‌شناسی ادبیات کودک، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- _____ (۱۳۷۹)، «سیری در ادبیات کودک و نوجوان پس از انقلاب ۱۳۵۸-۱۳۷۸ (بخش اول)»، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، سال پنجم، ش ۲۰، ۱۹ - ۳۸.
- رجب‌زاده، شهرام (۱۳۸۲)، «این پیاده‌رو تا سراسر زمین کشیده می‌شود»، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، سال هشتم، ش ۳۲، ۱۷۱ - ۱۹۰.
- _____ (۱۳۸۳)، «هم‌صدا با آواز آسمان»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال هفتم، ش ۸۱، ۵۸ - ۶۰.
- _____ و مهروش طهوری (۱۳۸۳)، «پرسش‌های فیلسوفان، پرسش‌های بچه‌ها»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال هفتم، ش ۸۱، ص ۲۶ - ۳۶.
- رحماندوست، مصطفی (۱۳۷۶)، «قصه‌های ما با تمامی بچه‌های دنیا حرف می‌زند»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال اول، ش ۱، ۱ - ۴.
- سلاجقه، پروین (۱۳۸۵)، از این باغ شرقی (نظریه‌های نقد شعر کودک و نوجوان)، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- سیدآبادی، علی اصغر (۱۳۸۰)، شعر در حاشیه، تهران، ویژه نشر.
- _____ (۱۳۸۲)، «عبور از سایه کیانوش»، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، سال هشتم، ش ۳۲، ۱۹۱ - ۱۹۵.
- _____ (۱۳۹۱)، «شعر برای نسل زد»، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، سال چهاردهم، دوره جدید، ش ۲ (پی‌درپی ۵۳)، ۵۸ - ۶۶.
- _____ (۱۳۹۲)، «از متن تا تصویر»، گفت‌وگوی گروهی، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، سال پانزدهم، دوره جدید، ش ۷ (پی‌درپی ۵۸)، ۶ - ۳۰.

صالحی، آتوسا (۱۳۷۸)، *دریای عزیز (شعر به زبان ساده)*، تهران، چشمه.

————— (۱۳۸۲)، «نظریه‌زدگی در نقد؛ میزگرد آسیب‌شناسی شعر کودک و نوجوان»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال ششم، ش ۶، ۴۶ - ۵۳.

علی‌پور، منوچهر (۱۳۸۵الف)، نقد و بررسی شعر کودک، تهران، تیرگان.

————— (۱۳۸۵ب)، پژوهشی در شعر کودک، تهران، تیرگان.

قاسم‌نیا، شکوه (۱۳۷۴)، «ویروس بزرگ‌سالی در شعر کودک»، *پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان*، سال اول، ش ۲، ۳۰ - ۳۶.

کیانوش، محمود (۱۳۵۲)، شعر کودک در ایران، چ دوم، تهران، آگاه.

————— (۱۳۷۳)، *قلمرو ادبیات کودکان*، حوزه هنری، ش ۷، تهران، ۸ - ۲۸.

مزیانی، محمد کاظم (۱۳۶۸)، *آب یعنی ماهی*، تهران، نهاد هنر و ادبیات.

موسویان، انسیه (۱۳۸۴)، «دوباره به طبیعت نگاه کن»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال هشتم، ش ۹۶، ۹۲ - ۹۵.

نجفی، عبدالمجید (در دست انتشار)، *زیرگنبد کبود (بررسی صور خیال در شعر کودک و نوجوان ایران)*، تهران، سوره مهر.

نظرآهاری، عرفان (۱۳۷۹)، «در شعر نوجوان ما گرگی در کمین نیست»، *پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان*، سال ششم، ش ۲۱، ۳ - ۲۴.

————— (۱۳۸۲)، «پیش از تجربه شعر نگویید»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال ششم، ش ۶۶، ۵۴ - ۵۸.

نعیمی، زری (۱۳۸۳)، «رنالیسم عاشقانه گلی ترقی»، کتاب ماه کودک و نوجوان، سال هشتم، ش ۸۵، ۶۸ - ۷۳.

ویکی‌پدیا، (مدخل: رضی هیرمندی)

http://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B1%D8%B6%DB%8C_%D9%87%DB%8C%D8%B1%D9%85%D9%86%D8%AF%DB%8C